

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА



ЛІТЕРАТУРА ФОЛЬКЛОР ПРОБЛЕМИ ПОЕТИКИ

Випуск 39

Частина I



БІБЛІОТЕКА ІНСТИТУТУ ФІЛОЛОГІЇ

УДК 801.81:821.161.2
БЕК 82.3(4Укр)

У збірник уміщено статті, присвячені вивченню наукової, педагогічної, національної спадщини професора Лідії Францивни Дунаєвської. Наукові праці викладачів, аспірантів, магістрів порушують актуальні проблеми історіографії, теорії та функціонування вітчизняного фольклору, окреслюючи магістральні шляхи розвитку української науки про народну творчість.

Для науковців, викладачів вищих навчальних закладів, гімназій, ліцеїв, учителів середніх шкіл, студентів.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ Г.Ф.Семенюк, д-р філол.наук, проф.;
О.С.Снитко, д-р філол.наук, проф.; О.П.Івановська, д-р
філол.наук; Л.М.Копаниця, д-р філол. наук, проф.; Ю.І.Ковалів,
д-р філол.наук, проф.; А.Б.Гуляк, д-р філол.наук, проф.;
В.Ф.Давидюк д-р філол. наук, проф.; О.Г.Астаф'єв, д-р філол.
наук, проф.; С.К.Росовецький, д-р філол. наук, проф.;
Л.І.Шевченко, д-р філол. наук, проф.

Адреса редколегії: 01601, Київ, б-р Т. Шевченка, 14,
Інститут філології
т.239-33-02, 239-31-69

Рекомендовано	Вченою радою Інституту філології від 24.09.13 (протокол № 2)
Зареєстровано	Міністерством юстиції України Свідоцтво КВ №16158-4630Р від 11.12.2009
Засновник	Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Відповідальний за випуск	О.В.Наумовська, к.філол.н., доц.
Рецензенти	М.М.Сулима, д-р філол. наук, член-коресп. НАН України Л.В.Грицик, д-р філол. наук, проф. Я.І.Гарасим, д-р філол. наук, проф.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, відповідної термінології, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи не повертаються.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2013



Нехай живодайні джерела народної творчості,
зокрема народної казки, допоможуть
кожному з нас – і дорослому, і малому –
глибше пізнати свою землю,
стати її гідним сином чи дочкою

ЗМІСТ

ПАМ'ЯТІ ДРУГА, КОЛЕГИ, УЧИТЕЛЯ.....	8
АНДРІАНОВ І.Ю. ЖАНРОВІ ОСОБЕННОСТИ СОВРЕМЕННОЙ РУССКОЙ НАРОДНОЙ ПОЭЗИИ ЮГА ОДЕССКОЙ ОБЛАСТИ.....	20
БОЙЧУК Олена РЕЛІКТОВІ ФОРМИ ЖЕРТВОПРИНОШЕНЬ У ВЕСНЯНОМУ КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВОМУ ФОЛЬКЛОРІ ЗАХІДНОГО ПОЛІССЯ.....	23
БОНДАРЕНКО Олена УКРАЇНСЬКИЙ ФОЛЬКЛОР ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ ІНФРАСТРУКТУРИ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ.....	32
ВАРАТНІКОВА Аксана ТРАДЫЦЫ РАНЫЯГА МАСТАЦТВА АШМЯНШЧЫНЫ (МАТЭРЫЯЛЫ ДА СЛОУНІКА КАТАЛОГУ РУХОМЫХ ПОМНІКАЎ).....	37
ГОРБОНЮС Ольга НАРОДНА КАЗКА В ЕСТЕТИЧНОМУ ПРОСТОРІ ДАВНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ: КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ.....	41
ДАНИЛІНА Олена АВТОР ЯК ДОМІНАНТНИЙ КРИТЕРІЙ ВІДБОРУ ФОЛЬКЛОРНИХ ЕЛЕМЕНТІВ У ХУДОЖНІЙ ТЕКСТ (НА МАТЕРІАЛІ «МУЗЕЮ ПОКИНУТИХ СЕКРЕТІВ» ОКСАНИ ЗАБУЖКО).....	47
ЖУРАВЛЬОВА Світлана ВЗАЄМОДІЯ НАРОДНОПІСЕННОЇ І ДАВНЬОУКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ ТРАДИЦІЙ В ІСТОРИЧНІЙ ПОВІСТІ «РОЗЛИЛИСЯ КРУТІ БЕРЕЖЕЧКИ...» РАЇСИ ІВАНЧЕНКО.....	52
КАРПЕНКО Світлана ЖАНРОВО-ВИДОВИЙ ФЕНОМЕН УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ КАЗКИ.....	62
КИЗИЛОВА Віталіна СВОЄРІДНІСТЬ ТРАНСЛЯЦІЇ ТЕМИ ШКОЛИ В СУЧАСНІЙ ПРОЗІ ДЛЯ ПІДЛІТКІВ: (НА ПРИКЛАДІ РОМАНУ В. БЕРДТА «МІЙ ДРУГ ЮРКО ЦИРКУЛЬ ТА ІНШІ»).....	76

годы. – 643, [2] с.; 7. Дронова Т.И. Проблема достоверности документа в художественно-историческом сознании первой трети XX века (Мережковский, Тынянов, Алданов) / Т.И. Дронова // Известия Саратовского ун-та. Сер. Социология. Политология. – 2009. – Т. 9. – Вып. 1. – С. 76–81.; 8. Іванчук Р. Твори : в 3 т. / Роман Іванчук. – К. : Дніпро, 1988. – Т. 1 : Черлене вино. Манускрипт з вулиці Руської. Мальви : романи. – 614, [1] с.; 9. Іванченко Р. Розпилилися круті бережки... : повість / Раїса Іванченко // Вітчизна. – 2004. – № 11–12. – С. 21–39.; 10. Ісиченко Ігор, архієпископ. Історія української літератури: епоха Бароко (XVII–XVIII ст.): навч. посібник для студентів вищих навч. закладів / Ігор Ісиченко, архієпископ. – Львів : Святогорець, 2011. – 568 с.; 11. Лановик М. Українська народна творчість : підручник / Мар'яна Лановик, Зоряна Лановик. – К. : Знання-Прес, 2001. – 591 с.; 12. Махновець Л. На світанку української літератури / Леонід Махновець, Олександр Мишанич // Слово о полку Ізгоревім / [передм. та прим. Л. Махновця й О. Мишанича ; упор. О. Лисенко]. – К. : Веселка, 2008. – С. 5–25.; 13. Пономарева Г. Заметки о семантике «перепутанных цитат» в исторических романах Д. С. Мережковского / Г. Пономарева // Классицизм и модернизм. – Тарту, 1994. – С. 102–111.; 14. Слово о полку Ізгореві, Ізгоря, сына Святослава, внука Ольгова (Адаптований текст) // Слово о полку Ізгоревім / [передм. та прим. Л. Махновця й О. Мишанича ; упор. О. Лисенко]. – К. : Веселка, 2008. – С. 29–67.; 15. Українські народні думи та історичні пісні : зб. : для сер. та старш. шкіль. віку / упор. та прим. О. Таланчук. – К. : Веселка, 1990. – 238, [1] с.; 16. Челецька М. Номеносфера поезії Івана Франка (поетика заголовків, присвят, епіграфів) / Мар'яна Челецька. – Львів, 2007. – 304 с. – (Франкознавча серія. Вип. 9).; 17. Шевальє П. Історія війни козаків проти Польщі з розвідкою про їхнє походження, країну, звичаї, спосіб правління та релігію / другого розвідку про перекопських татар / П'єр Шевальє ; [пер. Ю. Назаренка]. – К. : Томіріс, 1993. – 219, [2] с.;

У статті порушується питання проблематики класифікації жанру казки. Розглянуто жанровий піділ українських народних казок, здійснений попередниками, звернуто увагу на подібність та відмінність класифікацій. Висунуто власну класифікацію та прокоментовано причини поділу казок за метою висловлювання.

Ключові слова: казкознавство, українська народна казка, класифікація, жанр, функція.

The Fenomen Genre and Specific of Ukrainian Folk Tales

Annotation: This article deals with the problematics of the tale genre classification. The genre division of Ukrainian folk tales, made by the predecessors, has been considered and the similarities and differences of

62

classifications have been pointed out. Our own classification has been put forward and the reasons of folk tale division based on the statement intention have been commented.

Key words: folk tale studying, ukrainian folk tale, classification, genre, function.

Вивчення фольклорних жанрів малої епіки не полишають науковці від покоління до покоління. Стартувавши в XIX ст. збірками з коментарями, жанр казки, зокрема, набув колосальних розмірів вивчення у синхронію та діакронію, зачепивши широкий спектр дотичних наук: філософії, історії, соціології, археології, антропології, біології, географії, культурології, психології, лінгвістики, педагогіки, фізики та ін.

Сподвигнуті багатою народнопоетичною спадщиною та науковими пошуками попередників XIX ст., фольклористи XX ст. підготували ґрунт для глибокого дослідження казки. Цей фольклорний пласт увібрив у себе всі історичні та доісторичні відголоски, розуміння яких першочергово покладається на науковців. Ще російський казкознавець В.Пропп свого часу говорив про генетичний зв'язок казки з давніми формами оповіді, «коли герой втрачає своє ім'я, а розповідь втрачає свій сакральний характер, міф і легенда перетворюються в казку» [18]. Універсальність жанру казки полягає в утилізації фольклорної сировини в чітку структуру, нові казкові сюжети, органічне прийняття, поглинання сюжетоснови та створення на її базі твору. Віра в сакральність слова і словесної формули існує і донині та потребує подальшого вивчення на психокультурному рівні. В текстах казок зафіксовані елементи міфологічного, ритуально-обрядового, релігійного, історичного, соціального характеру, відголоски давніх епох, нашарування пізніших часів, запозичення та перегуки з ліричними героїчними чи іншими неказковими жанрами, що видно з праць Л. Дунаєвської [13], О. Таланчук [23], Л. Мушкетик, В. Давидюка, О. Собецької та ін.

Казковий жанр завжди був актуальний у дидактиці. Його інформативність полягала у символічності образів та філософському розумінні добра і зла. Нині ставлення до народної казки набуває нової сакралізації. Стаючи рідкісним явищем, казка переживає новий виток популярності, на зразок європейських хвилювань навколо казок братів Грімм. З цікавістю сприймає молодь наукову інформацію про міфічну природу казки, про приховані смисли та символи. Їхня ерудованість не дасть власти в забуття народним сюжетам, а сприйняття казки як сакрального тексту не дозволить зруйнувати її структуру. Теоретичне обґрунтування жанру народної казки створює

передумови для розуміння текстів як смислових конструкцій народної філософії.

Отже, українське казкознавство спирається на дослідження трьох поколінь українських науковців. Закладені ще у середині XIX ст. підвалини фольклористичних шкіл сприяють вивченню народної казки в синхронію та діахронію, обумовлюють нові теорії та методичні прийоми що до її вивчення, вказують на актуальність символічних підтекстів та багатозначність сюжетобудови.

В історії казкознавства окремою гілкою постає питання поділу сюжетів казок на види. Спроби класифікації порушували не лише дослідники, а й збирачі та укладачі збірників. У своєму дослідженні ми спробуємо окреслити основні відомі нам класифікації українських народних казок, щоб спостерегти доцільність чи хибність власних суджень.

Різноманітність художніх форм казки вважалася її суттєвою ознакою. Що ж до жанрових особливостей, то казка виходить за межі традиційного для науки про народну творчість поняття жанру, скоріше, це – окремішій, специфічний масив, який об'єднує в собі різнохарактерні художні, композиційні та загально жанрові особливості матеріал [9, 5]. Такі погляди в казкознавстві не поодинокі. Намагання вчених створити власні класифікації казкових сюжетів не було випадковим. Друга половина XIX ст. стала часом систематизації фольклорних текстів, збирання яких розпочалося у першій половині XIX ст. і триває досі. На той час серед зарубіжних науковців вже були вироблені різноманітні класифікації казкових сюжетів, автори їх: І. Ган, Ф. Стіл, Р. Темпл, Г. Грім, І. Якобс та ін. Перші спроби класифікації були наслідуюванню вже відомих збірників народних казок братів Грім (де казки поділялися на *міфічні*, *героїчні*, *ластунші*, *зооморфні*, *антропоморфні*). На українських теренах фольклористи дискутували з приводу класифікації казок про тварин Л. Колмачевського [14], загально-видової палітри казок П. Чубинського [24], П. Куліша, І. Франка [25], П. Іванова [16] та ін. Класифікації суттєво відрізнялися одна від одної.

Наприклад, П. Чубинський, з огляду на європейську класифікацію, поділив казки лише на два види: *міфічні* та *побутові*. Другий том видання – "Малоросійські казки" – увібрав 148 фантастичних і 145 побутових записів, до того часу невідомих у літературі. Саме серед побутових записів знаходимо казки про тварин [24].

Прихильники школи запозичень (М. Дашкевич, І. Франко, П. Куліш та ін.) вид міфологічної казки поділяли на суто *міфічні* та *демонічні*, *побутові* без змін [15].

П. Куліш у статті «Погляди на усну словесність українську» (1876) зробив спробу типології українського казкового матеріалу, виділивши у ньому «три типіща»: 1) *казки з прасвіту* про зміюк та людодів; 2) *«роззажливі»* (у значенні медитативності, філософичності); 3) *посміхові*. Другий та третій типи виділено за метою висловлювання, а перший – за тематикою, що порушує принцип єдинокритеріального поділу [15, с. 46].

Прослідковуючи сюжети українських казок вчені погоджуються з антропоморфізацією в них явищ та виявом морально-етичних норм українського народу. З цього приводу П. Куліш зазначає: «образи з надісторичного миру любить вона (казка) чоловічити, а в мирі людському розумові та правді дає верх над силою та пихою» [15, с. 43].

І. Рудченко спробував вирішити проблему недосконалості наукової класифікації казок. В європейській традиції казки поділялися на *міфічні*, *героїчні*, *ластунші*, *зооморфні*, *антропоморфні* і т. ін. Такий поділ він цілком слушно вважав зовсім штучним, а тому віддав перевагу народному, тематичному групуванню – *про звірів*, *про птиць*, *нечисту силу*, *зміїв*, *богатырів*, *про билицю*, *бувальщину*. Перші п'ять тем виокремлено за головними героями, а два наступних – за сюжетною лінією [20]. Це є порушенням принципу поділу, неоднаковим методом типізації. Причина вбачається в тому, що казки про билицю та бувальщину є перехідними з легенд та повір'їв, знаходяться на межі зіткнення казкового і дійсного, з елементом переваги казкового. Це сюжети про людей, насичені соціальним підтекстом та елементами див («Кривенька Качечка», «Семиліточка»). Виділення власне казки серед оповідних творів виявилось для І. Рудченка досить хитким, тому він пішов тим самим шляхом, що й інші видавці того часу, і поруч з казками помістив різні оповідки інших жанрів (байки, небилиці, анекдоти та ін.).

Складність поділу українських народних казок на види полягала у множині сюжетів, які оповідачі подавали як казки. І. Франко у своїй спробі класифікації виділив: 1. *Казки звірині* (за героєм) 2. *Казки власливі*: (за багатством ознаками) а) казки чудесні (чарівні предмети, властивості, обставини); б) казки легендарного характеру (за жанровою подібністю до легенди); в) *казки-новели* (за жанровою подібністю до новели); г) *казки про дурного чорта або велетня* (за героєм); 3. *Анекдоти* (за жанром) [25]. М. Грушевський критикував такий поділ, вважаючи основною помилкою те, «що він класифікує не прості мотиви, а доволі складні комбінації їх, і притім занадто притримується германських казкових тем...» [6].

М. Грушевський не подає класифікації казок, а виділяє головні казкові мотиви-образи чи «мікротеми». Тут розглядаються 1) космічні сили чи космогонічні образи, 2) образи Змія, 3) Баби-Яги, 4) Кошця, 5) тваринні персонажі тощо [6]. Єдність поділу на мікротеми обумовлена єдиним принципом – за головними героями.

Не маючи авторитетних наукових орієнтирів, збирач і дослідник казок Слобожанщини, П. Іванов, керуючись науковою інтуїцією, зібрані тексти розподілив на три групи: *казки про тварин*, *міфологічні та побутові*, куди увійшли анекдотичні розповіді (за визначенням фольклориста – «побрехеньки»). На його думку, «деякі з казок не підпорядковувалися жодному з трьох взятих розділів, або, точніше сказати, могли бути віднесені до кожного з них» [16, с. 12].

Методологія вивчення казки неодноразово фігурувала у дослідженнях етнографів, літературознавців, педагогів, філософів: Ф. Колесси, С. Людкевича, М. Максимовича, О. Потебні, М. Костомарова, П. Куліша, М. Драгоманова, А. Метлинського, Л. Боровиковського, М. Шашкевича, Д. Мордовця, К. Шейковського та ін. Основу для систематизації казок заклали такі визначні дослідники, як П. Чубинський, М. Сумцов, П. Драгоманов, П. Іванов, П. Єфименко, В. Гнатюк, В. Милорадович, Т. Рильський та багато інших.

Так, генетичний та типологічний підходи до вивчення казки створили передумови для її поділу за формою та видом (*казки про тварин*, *фантастичні*, *пригодницькі*, *побутові казки* – у тому числі *сатиричні*, *гумористичні*, *казки-притчі*, *казки-байки* та ін.), при цьому кожна з таких груп чи циклів науковці відзначали своїми, притаманними лише їм особливостями побудови художнього образу, характерними прийомами типізації дійсності, засобами композиції.

В основу класифікації художніх зразків В. Гнатюк [7], як упорядник збірників казок, фактично поклав ту ж саму загальну схему, що й А. Аарне (показчик якого був В. Гнатюкові відомий), проте у межах кожного окремого розділу групував матеріал не за сюжетами та мотивами, а за образами звірів. Поступове захоплення показником сюжетів фінської історичної школи (представники якої А. Аарне, В. Андерсон, К. Крон) сприяло тому, що фінський фольклорист Анте Аарне у 1910 р. запропонував міжнародний каталог сюжетного репертуару казок, вивчаючи їх технічним порівняльним методом [1, с. 105-110]. Необхідність дослідження казкового матеріалу за принципами фінської школи відзначав М. Андреев, створивши показчик казкових сюжетів за системою А. Аарне (1929 р.) [3]. У виданні «Указатель украинских сказок по сюжетам», він каталогізував *казки про тварин та чарівні казки* за системою А. Аарне, а *побутові* за власною класифікацією. Ідею автора

удосконалили вчені другої половини XX ст., зокрема у виданні порівняльного показчика сюжетів (1979 р.), куди увійшли східнослов'янські казки. Упорядники видання (Л. Баран, І. Березовський, К. Кабашніков, М. Новиков) створили умови для порівняльного дослідження казкових сюжетів майбутніми науковцями [21]. Поділ сюжетів у каталозі є сталим: *казки про тварин, чарівні казки та побутові*. Особливістю дослідження став розподіл сюжетів у середині груп. Наприклад, казки про тварин поділено на: 1) *дики тварини (лисиця)*, 2) *інші дики тварини*, 3) *дики та домашні тварини*, 4) *людина і дики тварини*, 5) *домашні тварини*, 6) *птахи та риби*, 7) *інші тварини, предмети, рослини та явища природи*. Погодьмося, що тематика груп не зовсім логічна. Першу групу варто було назвати «про лисицю», якщо туди увійшли всі сюжети, де фігурує лисиця-трікстер, що накладається на німецькі народні оповідання про Рейнеке-Лиса. Але ж лисиця в українській традиції має свої особливості, що узагальнюються поняттям «лисяча наука». Дослідження цього образу спостерігаємо у працях В. Адріанової-Перетц (про лисицю-сповідницю) [2] та С. Карпенко (лисиця-трікстер).

Описуючи природу казки, конструюючи загальний макет чи кліше, фольклористи звертали увагу на: художні образи, психологію характерів, ситуації, художні деталі казкового епосу, специфічні художні форми відображення життя, смаки та сподівання певного народу у певний час його історії. Структурно було виділено: *установку на вимисел*, яка цікава прозорим натяком – алегорією – на конкретне життєве явище, що усвідомлюється виконавцем і слухачем; *розважальністю*, що є хиткою умовою, тому що казка розказана не для розваги, а з метою дидактичною, повчальною, перетворюється у легенду, повчання і при цьому набуває нових особливостей побудови [11, с. 8].

На кінець XX ст. науковці звернулися до специфіки жанрової системи казок (О. Бріцина, Л. Дунаєвська, І. Денисюк, В. Сокіл, В. Давидюк). Важливим прикладом аналізу казки для українських науковців стали дослідження В. Проппа. У праці «Морфологія казки» (1928 р.) [17] він застосував лінгвістичну методологію до народної епіки. Грунтуючи свої дослідження на вченні Жозефа Бедєє «Les Fabliaux» (1893 р.), учений запропонував головними структурними одиницями народної казки вважати функції персонажів. Він першим усвідомив, що казки містять змінні та сталі елементи, що основними частинами казки є функції дійових осіб і саме їх треба виділяти як домінують характеристики сюжету і жанру. Класична казка, на думку В. Проппа, членується на 31 можливу функцію, послідовність яких у різних творах переважно однакова, але сума може бути різною [17].

Експеримент В. Пролпа був підхоплений багатьма вченими, знайшов чимало вдячних послідовників.

Спроба розвинути вчення В. Пролпа, повернути його в "ширше русло" належить американському вченому К. Пайку, який запропонував тримодальне структурування епічних елементів для аналізу казок: спосіб зображення, спосіб вияву та спосіб дистрибуції через дослідження мінімальних одиниць способу зображення (мотифу та аломотив). Метод К. Пайка, його ідея мотиву та аломотиву у межах певного жанру дозволяє, як і метод В. Пролпа, визначити рівень майстерності чи пам'яті окремого оповідача, аудиторії, в якій звучить фольклорний твір, історичні (часові) та географічні (просторові) особливості тексту. Однак слід зазначити, що застосування епічних одиниць придатне лише для граматичного (структурного) вивчення жанрової природи фольклору, епіки зокрема, зовсім не зручне для спостереження естетичної природи народної оповідальної традиції взагалі [11, с. 10-13].

В іншому вірцевому й для сучасників дослідженні «історичні корені чарівної казки» [18] В. Пролп показав застосування історико-генетичного методу дослідження фольклорних явищ через аналіз їх етнографічних зв'язків (так званий метод «етнографізму»). На явищі типології зв'язків казок з соціальною і побутовою дійсністю поза ними, вчений виділив *чотири типи сюжетів*. До першого типу віднесено випадки прямого відображення в казках існуючих колись інститутів та повного накладання обрядів та звичаїв на казковий сюжет. Найчастішим, на думку дослідника, є другий тип – переосмислення, коли замінюються окремі елементи обряду або мотивація. Третій тип пов'язаний із запереченням дійсності, рухом від супротивного: форми обряду в сюжеті нібито збережено, але обряд має протилежне значення. І четвертий тип названо «гібридним поєднанням», коли сюжет складається шляхом перенесення нового на старе [19, с. 5]. Свого часу ця робота була засуджена радянською фольклористикою за внесення шкідливих теорій в галузь вивчення казок. Наприклад, С. Лазутін у статті «Реставрація відживших теорій» («Літературная газета», М., 12 липня 1947 року (№ 29), стор. 4) засуджує думку В. Пролпа, що визначальним фактором ідейно-змістової і художньої суті народних казок є реальна дійсність, а не обряди, міфи, форми первісного мислення і деякі соціальні інститути; історія розвитку казки не повинна зводитися до безперервного самодостатнього переусвідомлення раз назавжди створених (на основі міфа і обряду) сюжетно-композиційних схем. За словами критика, така концепція є суто ідеалістичною. Вона «виразно зникається не тільки з теорією міфологів, але й з ворожою реакційною концепцією французької

соціологічної школи». Ідеї згаданої школи ще у 1920-х роках на Україні активно використовували у дослідженнях з фольклористики М. Грушевський та К. Грушевська [6].

Отже, казка за своєю природою забезпечувала широкий простір для участі в процесі її творення та поширення індивідуального творчого начала, стримуваного різноманітними чинниками формального порядку (усталеною фабулою, внутрішньою цілісністю сюжету та мотиву, законами композиції, системою так званих загальних місць) та сполучався з певною казковою традицією.

Г. Сухобрус у важкій для фольклористики період нівелювання думками, зуміла висловитися з приводу класифікації українських народних казок. Вона підсумовує думки попередників щодо жанрового поділу казок і пропонує вирізняти *основні групи казок: казки про тварин, фантастично-пригодницькі, героїчні та соціально-побутові*. Серед казок про тварин суто для дітей, виокремлює казки *типу притч і байок* (адресовані для дорослих) [22].

Будучи аналітиком, І. Березовський [4] висловив думку про здійснення наукової класифікації фольклору, що має передусім пізнавальне значення. Класифікація такого типу має розкривати особливості жанрової системи фольклору на кожному історичному етапі, відбиваючи історію виникнення, складання та розвитку кожного жанру зокрема, повинна сприяти з'ясуванню закономірностей його розвитку й характеру зв'язку з тим конкретним соціальним і етнокультурним середовищем, в якому він виникав і потреби якого був покликаний задовольняти; повинна допомогти збагнути характер взаємодій жанру з різними видами та формами художньої й історично-побутової практики народу [4, с. 41]. Завдання, що здавалися нереальними для фольклористів часу І. Березовського, намагалися здійснити В. Давидюк [8], Л. Дунаєвська [12], О. Бріцина [5] та ін. казкознавці останньої третини ХХ ст. та наші сучасники.

На поділ казок за певними видовими ознаками вказувала Л. Дунаєвська. У своєму дослідженні «Українська народна казка» (1987) [11] вона подала складнішу класифікацію, але зупинилася на жанрово-видовій палітрі казок попередників. Серед казок *про тварин* нею виділено *дві групи сюжетів: алегоричні казки і повчально-розважальні* (критерій виділення один – за метою висловлювання). В групі алегоричних казок виділено *байки*, а повчально-розважальні розгалужуються на *докучливі* (кумулятивні). «Чистим» жанром казок про тварин вона вважає саме повчально-розважальні, та й ті, що мають пісні-сигнали («Колобок», «Рукавичка», «Коза-Дерева» та подібні). Художніми засобами сюжетів є: ретардація, градація, гіпербола та числова символіка. Порівняльному дослідженню жанрів

народної легенди та чарівної казки Л. Дунаєвською відведено дисертаційне дослідження, де вона погоджується з думкою попередників про відображення в сюжетах певного ритуального дійства (ініціація), наявності традиційних ініціальних та фінальних формул, міжнаціональні формотворчі ознаки, наявність міфічного персонажа, котрий переважно перебуває у контрадикторній позиції до головного героя (у казаках про тварин – тотем). Соціально-побутові казки без змін. За спостереженнями Л. Дунаєвської, конфлікт є характерною ознакою не лише соціально-побутових казок. Він присутній у всіх казаках, бо це тема оповіді. Завязка діалектично пов'язана з розвязкою, що є ще однією ознакою дотримання теми оповіді.

Даючи визначення жанру казки, Л. Дунаєвська, намагаючись узагальнити думки попередників, означає їх як «епічні оповідання чарівно-фантастичного, алегоричного і соціально-побутового характеру із своєрідною системою художніх засобів, підпорядкованих героїзації позитивних, сатиричному викриттю негативних образів, часто гротескному зображенню їх взаємодії». Проте, ряд сюжетів казки не підпадають під таку загальну характеристику. Постає питання: в чому полягає героїзм чи сатира казки «Колобок» чи «Рукавичка», чи «Курочка Ряба».

Додаткове світло на цю категорію сюжетів дає В. Давидюк, визначаючи міфологічні елементи, відбиття головних атрибутів первісного мисливського суспільства, мотивів ритуально-утилітарного змісту. «Мотиви і сюжети багатьох казок настільки віддалені від нас, що відшукати якісь їх ритуально-звичаєві підтвердження почасти буває майже неможливо. Ізольоване ж від обрядової практики дослідження мало що додає до їх розуміння. А що стосується природи казкового вимислу, який і є міфологічною суттю казки, то тут скоріше можна вести мову про якісь окремі міркування, ніж цілковите встановлення істини, або ж близький до цього стан» [9, с. 23]. Обумовлюючи належність до казки різних за структурою сюжетів, вчений доходить висновку, що «всяка традиційна розповідь, що втрачала достовірність і не заслуговувала серйозної уваги, претендувала на неважливе означення словом «казка» чи «байка», що мало таке саме значення, як сьогодні «говорильня». Внаслідок цього під поняттям казки чи байки побуває багато різнопланового матеріалу як за походженням, так і за структурно-композиційними особливостями» [9, с. 23]. Крім цього, автор вважає казки про тварин найбільш неоднорідною групою як за походженням, так і з функціонального погляду. Навіть не заглиблюючись у семантику їхніх головних мотивів, дослідник спроможний виокремити серед них казки,

що могли мати колись певний ритуально-утилітарний зміст. Головною функціональною прикметою вчений вважає кумулятивність, а жанровою – семиперсонажність і наявність ритмізованих рефренів, що могли колись виконувати роль ритуальних молитов («Колобок», «Коза-Дерева», «Рукавичка»). Він називає їх ритуально-тотемістичними і єдиними в жанрових відгалуженнях казок про тварин, що належать до міфологічних різновидів. Інші ж казки про тварин вчений систематизував у такі групи: алегорична казка-байка («Лисичка і Журавель»), авантюристична («Пан Коцький»), дидактично-табуїтивна («Котик і Півник»), казки-притчі («Куликове болото»), казки-потішки («Розкажу вам казочку...»). Інші праці В. Давидюка («Історична символіка української кумулятивної казки», «Чи казка справді небилеця?») опрацьовують лише деякі групи казок, зокрема ритуально-тотемістичні [8, с. 13-35].

Виходячи за межі одного жанру, науковці намагаються класифікувати казки за сюжетами та мотивами (на зразок класифікації пісенної творчості). Здійснені до сьогодні класифікації казок на емпіричному рівні використовуються при укладанні збірок, мають утилітарне, прикладне значення.

На сьогодні в підручнику з української народної творчості М. Б. Лановик та З. Б. Лановик [15] подано думку про традиційний, прийнятий в сучасній вітчизняній фольклористиці поділ казок на: 1) казки про тварин (птахів, рослин, комах) – за героями; 2) чарівні (їх іноді називають героїчні чи фантастичні) – за предметами-атрибутами героїв; 3) суспільно-побутові (реалістичні, новелістичні) – за місцем події (з окремими розгалуженнями чи підвидами у кожній з названих груп). Така класифікація на їх думку є цілком прийнятною, тому автори підручника беруть її за основу, долучивши пласт казок з міфологічними мотивами (окрему групу яких виділяє М. Грушевський), умовно названу 4) культурно-анімістичні (міфологічні) казки – за змістом. У наведеної класифікації відсутній спільний критерій поділу казок на види, що повторює помилку попередників.

Однак об'єктом комплексного монографічного дослідження національна специфіка української казки стала лише у 2010 р. у праці М. В. Демедюк [10]. Тут використано класичний в українській фольклористиці розподіл народних казок на різновиди: 1) про тварин (включно з кумулятивними); 2) чарівні (із сюжетами легендарного характеру); 3) соціально-побутові (не виокремлюючи новелістичних текстів). Такий обережний крок у видоподіл пояснюється умовністю дослідження жанру казки та приділенню більшої уваги сюжетно-

мотивній основі українських народних казок і персонажній системі казкового епосу українців. За сюжетно-мотивною основою виділено: адаптовані українською казкою міжнародні сюжети, народні казки з рисами української ментальності та сюжети з нашаруваннями духовної і матеріальної культури. За персонажною системою казкового епосу, що може бути і тематикою казок, представлено: образи тварин, міфологічні персонажі, християнські образи, богатирі-добротворці, жіночі персонажі, іноетнічні образи.

Щоб досягти єдності підходу, варто спробувати абстрагуватися від відомих класифікацій і визначити спільний чинник поділу. В. Пропп вважав, що види казок можна визначати за їх структурними ознаками (особливо для творів із чіткою сталою композицією) або за характером дійових осіб (у випадку, коли немає єдності композиції) [18, с. 248]. Цей принцип поділу використано ним при дослідженні російських чарівних казок («Исторические корни волшебной сказки») [18].

На нашу думку, казки варто поділити за метою висловлювання: ритуальні, побутові, дидактичні та екзотичні. Такий поділ дозволить уникнути проміжних випадків та безсумнівно приєднувати сюжети до певного виду. До ритуальних казок відійдуть сюжети з нятяками на способи жертвопринесення, полювання, випікання ритуальних хлібів, створення світу та ін. До побутових – більшість сюжетів соціально-побутових казок про двох братів, про дітей-помічників (Кривенька Качечка, Івасик-Телесик), про побут нашого населення. До дидактичних – казки-потішки, докучні казки, на розвиток логіки, пам'яті, ази життєвих цінностей, повчальні, казки-чомульки та ін. До екзотичних – подорожі у тридев'яте царство, про чарівні предмети та незвичайних героїв. Віднесеність казки до певної групи залишається за науковцем. Дитині однаково до якого виду належить казка. Зручність аналізу сюжетів за такою класифікацією полягає у перегляді функціональної цінності казкових одиниць та більш точному розумінні змісту. Наприклад, велика кількість сюжетів виявиться побутовими: про Сучинського, про Золотоволосу Дитину, про Залізноносу Бабу, про кривих, косооких, людей з певними вадами, що в народній традиції наділені магичними властивостями (не такі як всі). До екзотичних увійдуть подорожі на небо, на хмари, про підземелля. До ритуальних доведеться віднести сюжети, де присутні чарівні тварини-велетні – як образ тотема. Деякі сюжети будуть на межі видоподілу, наприклад, казка «Залізний Вовк» поєднує ритуальну та екзотичну площини.

Складність поділу випливає з множини сюжетних ліній, які доведеться укласти формулами. Лише математичний підхід дозволить абстрагуватися від варіативності.

За нашими спостереженнями, кожна казка має певну умову – зачин. Ця умова не багатоваріантна. Ось формули-кліше для сюжетних ліній казок.

Жили:

дід і баба + не було дітей або онука (онуки), або дідова дочка і бабина дочка + баба робить щось шкідливе або бажає багатства + діти стають знаряддям досягнення чи недосягнення бажаного + баба визнає помилку чи не визнає і поплачується за це = дід зі своєю дочкою або дід з бабою живуть щасливо;

чоловік і жінка + не було дітей або народилась дитина з чарівними здібностями, або знайшли дитину + дитина намагається виправити становище в родині: захистити, збагатити + проходить випробування + повертається додому = щасливо живуть далі з новими прибутками;

чоловік + пішов найматися або працював на полі, або мав свою кузню (займався ремеслом), або був ледачим + чужий навчає як жити + виконує завдання або не виконує завдання + знаходить жінку або не знаходить = живе щасливо або не щасливо;

жінка + мала дитину з чарівними здібностями або талановиту дитину, або не мала дітей, або сама мала талант (прясти, ткати, готувати) чи чарівні здібності, або наймалася на роботу, або була не хазайка + чужий навчає уму-розуму + героїня усвідомлює або не усвідомлює помилки = живе щасливо або не щасливо.

Перед нами моделі казок про людей і організацію соціуму.

Сюжети про людей і тварин чи про тварин свійських і диких також починаються з людей:

Жили:

Дід і баба + була тварина або не було + баба виганяє тварину чи просить діда змайструвати, або готує ритуальний хліб і кладе на вікно, або замішує діжу + тварина чи тварини намагаються повернутися назад або з'їсти приготовлене + підкреслюється кмітливість баби або ні + тварини мають відплатити за збитки або не відплачують = баба з дідом мають користь або не мають (користь має тварина яку вигнали);

Чоловік і жінка + мали тварину + вигнали або продали, або вкрали + тварина проходить випробування + намагається повернутися до господаря або не намагається, набувши нових цінностей = тварина повертається і приносить в сім'ю достаток або тварина не повертається і живе щасливо у новому статусі;

Чоловік + має тварину або зустрічає тварину + тварина випробує чоловіка або тварина допомагає пройти випробування + чоловік здобуває родину, багатство або виграє суперечку з твариною і отримує винагороду = чоловік живе щасливо у новому статусі або гине;

Жінка + має тварину або не має + продає або втрачає + тварина проходить випробування + повертається до господи у новому статусі або не повертається = жінка знаходить своє щастя або тварина щасливо живе у новому статусі.

Сюжети, що починаються не з людей, а з тварин чи рослин, чи птахів пов'язані з байками (є їх переказами), а тому мають яскраво виражене дидактичне начало.

Жила:

Тварина чи птах, чи рослина + щось зробила чи думала зробити, чи потрапила у біду + інший представник флори чи фауни, чи людина намагаються допомогти, чи скористатися ситуацією на свою користь + знаходиться вчитель-порадник, що змушує читати за законами доброти = мораль або покаране зло (жадібність), або усунуто біду.

Ось за цими моделями описано всі сюжети українських народних казок. Якщо траплятимуться оригінали, то їхні моделі легко вибудувати або встановити неповноту казки, втрату структурних частин.

Виходячи з теоретичних положень науковців ХХ ст., чітко виокреслюються перспективи майбутніх досліджень. Нині вивчення казки тягнє до використання запозичених, перевірених часом методик, що торкаються сфер взаємодії чи дотичності казки до різних наук. Такий зв'язок охопить спектр не лише класичних дисциплін (історія, філософія, антропологія, етнологія та ін.), а й нових, пов'язаних з технологіями науково-технічного прогресу та ерудованістю сучасного дослідника (комп'ютерна діагностика, соціогенетика, семіотика, нараторологія та ін.).

Дослідження казки вимагає злагодженого механізму співпраці науковців, що можливо досягнути шляхом створення певного центру чи мережі наукових осередків, які б відслідковували повноту досліджень теми та фіксували прогалини у вивченні жанру казки. Українська народна казка повстає як мудрість нації, що її створила, як філософія народу, що має глибоке коріння, як духовне джерело, здатне зростити ще не одне покоління українців.

Література

1. Аарне А. Несколько параллелей финских сказок к русским и прочим славянским // Живая старина – 1898, Вып.1 – С.105-110.; 2. Адрианова-Перетц В. Казки про Лисицю-сповідницю // Етнографічний вісник. – 1932. –

- Кн. 10. – С. 27-45.; 3. Андреев Н.П. Указатель сказочных сюжетов по системе Аарне. – Л., 1929. – 230 с.; 4. Березовский И. Розквішна гілка казкового епосу на Україні // Казки про тварин. – К.: "Дніпро", 1986 – 237с.; 5. Бріцина О. Структура та семантика казки: Можливості методики дослідження // Народна творчість та етнографія – 1992, №2 – С.89-90.; 6. Взаємне листування Філарета Колесси та Михайла Грушевського // Записки наукового товариства імені Шевченка. – 1995. – Т. 230. – Праці секції етнографії та фольклористики. – С.396-450.; 7. Гнатюк В. Вибрані статті про народну творчість – К.: Наукова думка, 1966 – 248 с.; 8. Давидюк В. Історична символіка української кумулятивної казки // Фольклористичні зошити. – Луцьк, 1996. – Вип.1. – С.13-35.; 9. Давидюк В.Ф. Перевісна міфологія українського фольклору. – Луцьк: Вежа, 1997 – 296 с.; 10. Демедюк М.В. Національна специфіка української народної казки. – Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.07 — фольклористика. – Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2010.; 11. Дунаєвська Л.Ф. Українська народна проза К.: "Вища школа", 1987 – 127с.; 12. Дунаєвська Л.Ф. Українська народна проза (легенда, казка). Еволюція епічних традицій. – К.: Київський ун-т ім. Тараса Шевченка, 1997 – 447 с.; 13. Дунаєвська Л.Ф., Таланчук О.М. Функція епіологічних ініціальних і фінальних формул російських та українських чарівно-фантастичних казок. // Вісник Київського університету. – Літературознавство. Мовознавство. – 1983.- Вип. 25 – С.92-98.; 14. Колмачевський Л. Животний епос на Западі і у славян. – Казань, 1882 – 324с.; 15. Лановик М.Б., Лановик З.Б. Українська усна народна творчість. Навчальний посібник. – К.: Знання-Прес, 2006.- 591 с.; 16. Нейло І.В. Народна проза Слобожанщини у науковій спадщині Полюєнова // Народні казки України. Упор. І.В. Нейло – "Country Life", 2004. – 215 с. – С. 8-13.; 17. Пропп В. Морфологія казки. – М.: Наука, 1969. – 168 с.; 18. Пропп В.Я. Исторические корни волшебной сказки. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1986. – 335 с. ; 19. Путилов Б.Н. Перечитывая и передумывая Проппа // Живая Старина - № 3 (7), 1995. - С. 5-7.; 20. Рудченко И. Народные южнорусские сказки. Вып1 – К.: Вь типозаграфии Е.Федорова, 1869. – 238 с; Вып.2 – К., 1870. – 205с.; 21. Сравнительный указатель сюжетов. Восточнославянская сказка. Составители: Л.Г.Бараг, И.П.Березовский, К.П.Кабанников, Н.В.Новиков. – Л.: «Наука», 1979. – 437с.; 22. Сухобрус Г.С. Казки. // Українська народно-поетична творчість. В 2-х томах. – К.: "Радянська школа", 1958 – 813с., Т.1 – С.353-388.; 23. Таланчук О.М. Українознавство. Усна народна творчість. – К.: Либідь, 1998 – 247 с.; 24. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край... Материалы и исследования собранные д.чл. П.П.Чубинским. Т.1, Изданный под наблюдением чл.-сопр. П.А.Гильдебрандта – СПб., 1872. – 498 с.; Т.2. Малорусские сказки. – СПб., 1878, отд.1, 2 – 698 с.; 25. Франко І.Я. Національний колорит у казках Бодяньського. // Франко І.Я. Збірник творів: у 50-ти томах. – К.: "Наукова думка", 1981. – Т.34 – С.449-456.